

OD PRASLOVANSKÝCH PRVOPOČĪATKOV PO UTVÁRANIE SLOVANSKÝCH PRIEZVISK¹

Začiatok druhého decénia 21. storočia bol, zdá sa, bohatý na knižné publikácie venované problematike slovanskej antroponymie – v roku 2011 vyšla knižka Ľ. Beleja *Imja dytyny v ukrajinskoji rodyni*, v tom istom roku vyšla publikácia J. Pleskalovej *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 100 – 2010* a začiatkom roka 2014 M. Majtán analyzoval slovenská priezviská v publikácii *Naše priezviská*. Do tejto antroponymickej «populačnej explózie» celkom isto zapadá aj rozsiahla monografia známej ukrajinskej jazykovedkyne a slavistky S. M. Pachomovovej *Evolúcia antroponymických formúl v slovanských jazykoch* vydaná roku 2012, ktorá je venovaná formovaniu slovanských antroponymických modelov od najstaršieho obdobia až do obdobia utvárania slovanských priezvisk. Autorka tak doplnila nielen bohatú ukrajinskú ale aj slovanskú antroponomastiku o výskum najstarších štádií utvárania slovanskej antroponymie.

Hneď na úvod treba uviesť, že termín *antroponymická formula*, ktorý je primárnym pojmom celej monografie, možno v súlade so slovenskou antroponomastickou školou a predovšetkým modelovou teóriou V. Blanára, stotožniť s termínom *antroponymický model*.

Takmer tristo päťdesiatstranová monografia je rozdelená do piatich hlavných kapitol. Prvá kapitola je venovaná extralingvistickým vplyvom, ktoré formovali antroponymickú sústavu Slovanov. Autorka zvyrazňuje najmä rodinné a rodové tradície pri výbere mien a označovaní blízkych príbuzných. Rozširovaním rodov muselo nutne dochádzať k presnejšej identifikácii jednotlivcov, čo postupne viedlo k používaniu prímien. Treba len súhlasiť s autorkiným názorom, že praslovanský antroposystém nebol jednomenný a že človek mohol mať počas života niekoľko mien. Najmä v období pohanstva pretrvával názor, že používanie protomena prinášalo jedincovi nešťastie, preto bolo tabuizované a nahrádzané iným (neoficiálnym) menom. Dvojmennosť u Slovanov v ranom štádiu kresťanstva súvisela aj s napätím medzi pohanstvom a kresťanstvom a postupným včleňovaním kresťanstva do života nižších spoločenských vrstiev, ktoré sa prirodzene nechceli vzdať stáročných pohanských tradícií. Preto popri oficiálnom kresťanskom mene sa na označenie jedinca v úzkom domácom prostredí používala pohanská forma mena, z ktorej sa neskôr mohlo vyvinúť prímeno ako prazáklad budúcich priezvisk.

S. Pachomovová konštatuje, že praslovanský systém nebol jednomenný, ale jednolexémny. Toto závažné konštatovanie je zradné a trochu nepochopiteľné, pokiaľ čitateľ stratí kontext tohto tvrdenia. Lexikálna stránka (slovotvorný model,

¹ Пахомова С.М. Эволюция антропонимных формул у славянских языках. – Ужгород: Видавництво Олександрі Гаркуші, 2012. – 341 с. ISBN 978-617-531-079-3.

ako neoddeliteľná súčasť pomenovacieho modelu) propria môže pozostávať z jednej alebo viacerých lexém. Ale každé proprium musí mať minimálne jednu lexému, čiže každé meno musí byť minimálne jednolexémové. Zmysel tvrdenia o jednolexémovosti praslovanského antroponymického systému spočíva v mennej sústave rodovo príbuzných jedincov v dvoch líniiach – otec – syn – vnuk (Ivan – Ivan, Ozrislav – Ozrislav) a v línii bratov (Ivan Boľšoi – Ivan Menšoi, Michailo Menšoi – Michailo – Boľšoi), ako o tom autorka píše napr. na s. 24–26. Diferenciácia medzi rodovo príbuznými osobami sa postupne vytvárala odlišnými sufixami, prípadne prefixami z rovnakého základu – «Milošъ a brat moi Milešъ, ... Radko a synъ moi Radanъ...» (s. 29).

Slovanský antroponymický systém výraznou mierou ovplyvnil prechod od pohanstva ku kresťanstvu. Kresťanské antroponymá sa stali dôkazom príslušnosti jednotlivca ku kresťanskému vierovyznaniu. Ako konštatuje S. Pachomovová, christianizácia viedla k prudkému zníženiu repertoáru pohanských mien (najmä u východných Slovanov), pričom register kresťanských mien bol na začiatku značne obmedzený. Tento faktor zohral podľa S. Pachomovovej významnú úlohu aj pri ustáľovaní trojmennej antroponymickej sústavy východných Slovanov (v porovnaní napr. so západnými Slovanmi). Autorka však upozorňuje aj na to, že nielen príslušnosť k pravoslávnej cirkvi (tak aj u Bulharov a Srbov) ovplyvnila tento stav, ale nemej dôležitým faktorom bolo vlnovité šírenie kresťanstva v týchto oblastiach s viacnásobnými potlačeniami pohanských povstaní. Po násilných potlačeniach pohanských povstaní dochádzalo k výraznému zníženiu počtu pohanských mien u východných Slovanov. Podľa nášho názoru, rozdiel medzi antroponymickými systémami u východných a západných Slovanov spočíval aj v odlišnosti náboženstiev (pravoslávie, resp. grékokatolicizmus oproti západnému rímskokatolicizmu). J. Pleskalová (2011) uvádza aj ďalší vplyv na antroponymiu západných Slovanov (v monografii sústreďuje pozornosť na české oblasti) – vplyv Nemcov a ich antroponymického systému na jednotlivé slovanské národné antroponymie. Slovenskú antroponymiu tak isto ovplyvňovali Nemci najmä po migračných vlnách do Uhorska od 13. storočia (teda v období, kedy ešte nebola celkom vyformovaná dvojmenná sústava).

Ďalším faktorom, ktorý ovplyvnil formovanie antroponymických sústav Slovanov, bolo spoločenské zriadenie a s ním spojená spoločenská diferenciácia, právne úkony a podobne. S. Pachomovová poukazuje na počiatky diferenciácie ženských a mužských antroponymických modelov, čo sa prejavilo napr. v absencii ženského mena v ženskom antroponymickom modeli, postpozíciou jej mena v modeli, závislosti ženskej podoby mena na podobe mužského mena a v rozsiahlosti ženského modelu (oproti kratšiemu mužskému modelu). Autorka venuje pozornosť aj formovaniu antroponymických modelov ovplyvnených vekovým začlenením jednotlivca v societe.

Druhou kapitolou monografie je systém antroponymických modelov v slovanských jazykoch a ich dynamika. S. Pachomovová venuje pozornosť formovaniu jednotlivých modelov – spájanie mena s patronymom, s menom otca, toponymickým označením oblasti, z ktorej osoba pochádzala, s ďalším osobným menom, s prímenom a pod. V súvislosti s doznievaním a postupným zánikom praslovanského patronymického modelu so zakončením na *-jb doterajšie slavistické štúdie tento jav spájali s ústupom predkresťanských mien u Slovanov. S. Pachomovová však vyslovuje názor, že omnoho dôležitejšou príčinou bola fonologická zmena – palatalizácia spoluhlások, pretože po nej posesívnym sufixom *-jb nebolo možné vytvoriť posesívne tvary od palatálnych základov a iný model založený na sufixoch -ov/-ev bol omnoho dynamickejšim a progresívnejším. Problematike posesívnosti v slovenčine venovala pozornosť napr. A. Chomová v monografii *Synchrónno-diachrónne parametre posesívnosti v slovenčine* (2011). V súvislosti s patronymickým modelom zakončeným na *-jb píše, že «práve zámeno *-jb v príslušných tvaroch pre jednotlivé rody v pôvodne zložených adjektívach dodávalo spojeniu *adjektívum* + *substantívum* zvláštnu determináciu. Dôrazne odlišovalo predmet istej vlastnosti od podobného predmetu inej vlastnosti, čím sa zdôrazňovala zvláštna individuálna vlastnosť predmetu a sústreďovala sa pozornosť práve na adjektívum.» (Chomová, 2011, s. 48). V závere kapitoly venuje S. Pachomovová pozornosť formovaniu trojmenných a štvormenných antroponymických modelov u Slovanov.

Ostatné tri kapitoly monografie sú venované špecifikám formovania antroponymických modelov u východných Slovanov (tretia kapitola), u južných Slovanov (štvrtá kapitola) a u západných Slovanov (piata kapitola). Príbuznosť slovenčiny a češtiny a ich úzke historické prepojenie sa prejavili aj v tom, že oba antroponymické systémy sú analyzované v spoločnej podkapitole.

Práca S. Pachomovovej *Evolúcia antroponymických formúl v slovanských jazykoch* predstavuje veľmi dôslednú a podrobnú analýzu raného štádia formovania slovanskej antroponymie od praslovanských prvopočiatkov až po obdobie utvárania slovanských priezvisk v jednotlivých samostatných slovanských jazykoch. Veríme, že táto monografia sa stane cenným zdrojom informácií nielen pre onomastikov, ale aj pre slavistov.

Jaromír Krško